



## Assessing the Epistemological Status of Certainty in Wittgenstein through the Lens of Critical Rationalism



**Abdolhamid Mohammadi**

*PhD Candidate of Philosophy of Science Department, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran. [abdolhamidmohammadi@yahoo.com](mailto:abdolhamidmohammadi@yahoo.com)*

**Ali Paya**

*Professor, The Islamic College (affiliated with Middlesex University) UK; Adjunct Professor, National Research Institute for Science Policy, Iran. [alipaya@hotmail.com](mailto:alipaya@hotmail.com)*

### Abstract

"Certainty" occupies an important place in Wittgenstein's epistemology: it does not belong to the category of knowledge but constitutes its foundation. In his view, knowledge boils down to language games, and language games are based on indubitable certainties. According to Wittgenstein, scepticism is meaningless, and if there is no certainty, then even doubt would be meaningless. Wittgenstein maintains that [relative] doubt and knowledge are epistemic categories, whereas absolute doubt and certainty are non-epistemic categories. Epistemic categories are meaningful and when expressed by means of statements could be either true or false. In contrast, non-epistemic categories are meaningless and when expressed by means of statements the properties of truth and falsehood do not apply to them. The aim of the present paper is two fold: 1- Providing an explanation of the status of certainty in comparison to categories such as doubt and knowledge in Wittgenstein's thought; 2- Providing a critical assessment of Wittgenstein's approach to certainty through the lens of critical rationalism. The main arguments of the paper are as follows: 1. Although Wittgenstein considers certainty to be meaningless and therefore not on a par with epistemological categories, he regards it as an objective concept that functions as the foundation upon which all human knowledge is based; 2. Wittgenstein's efforts to show the objectivity of certainty have not been entirely successful, partly due to his reliance on a defective notion of 'objectivity' and partly as a result of the prominence he assigns to the category of 'meaning' at the expense of the category of 'truth'.

**Keywords:** Certainty, Doubt, Language Game, Knowledge, Objectivity, Critical Rationalism.

Type of Article: **Original Research**

Received date: **2021.5.1**

Accepted date: **2021.6.12**

DOI: [10.22034/jpiut.2021.45793.2812](https://doi.org/10.22034/jpiut.2021.45793.2812)

Journal ISSN (print): **2251-7960** ISSN (online): **2423-4419**

Journal Homepage: [www.philosophy.tabrizu.ac.ir](http://www.philosophy.tabrizu.ac.ir)

## I. Some of the Themes of Critical Rationalism:

1- From the critical rationalists' point of view, certainty is subjective and personal. What is objective is publicly accessible and assessable (Popper, 2000: 194; Paya 2016: 394-433).

2- Critical rationalists do not accept the cliché definition of knowledge (knowledge = justified true belief). In their view, justification has no place in the process of reasoning. "Justification, conclusive or inconclusive, is revealed as neither possible, nor useful, nor necessary" (Miller, 2009: 147).

3- Critical rationalism has a realistic view of the world. From the perspective of this school of thought, capturing the truths (in the sense of knowledge claims that correspond to reality) is the main goal of epistemological endeavours. We can approach this goal through the conjectures we make to capture reality and eliminate their errors with the help of critical evaluations (Popper, 2007: 21).

4- Critical rationalists' opposition to the epistemic status of certainty and validity of justification does not lead to scepticism and relativism. Its aim is to oppose dogmatism (Musgrave, 2016: 223-225).

## II. The Status of Certainty in Wittgenstein's Thought

Unlike philosophers such as Moore and Descartes, Wittgenstein, in *On Certainty*, does not seek to formulate some rational arguments against the validity of the sceptic claim but to undermine its meaningfulness. From Wittgenstein's point of view doubt and knowledge can be divided into the following categories, respectively:

Doubt:

1- Relative doubt: A type of doubt that only doubts some particular things

2- Absolute doubt: A type of doubt that doubts everything

Knowledge:

1- Relative knowledge: A type of knowledge that is accompanied by the possibility of doubt

2- Absolute knowledge: A type of knowledge that is infallible and indubitable. It is, in this sense, equivalent to certainty

According to Wittgenstein, both the Moorean and Cartesian sceptics are wrong, and what they do is meaningless. Certainties, to which he refers as "the hinge propositions," belong neither to the realm of knowledge nor the realm of doubt. In fact, unlike the relative doubt and relative knowledge, both of which belong to the realm of knowledge, are meaningful assertions and can be true or false, absolute certainty and doubt are outside of the realm of knowledge and are therefore meaningless and when expressed in terms of statements, cannot be either true or false.

### III. The Mistake in the Phrase "I know"

To prove the external world, Moore uses the proposition "I know I have two hands" as a premise for his argument. But in Wittgenstein's view, the phrase "I know" cannot be used to prove that "I have two hands". "One says 'I know' when one is ready to give compelling grounds. 'I know' relates to a possibility of demonstrating the truth" (Wittgenstein, 1969, pt. 243). Therefore, according to Wittgenstein, this proposition, and propositions like it, are not epistemic propositions in their customary usage, but only a kind of "Utterance". Of course, these propositions can be meaningful in special situations (for example, when a person finds his severed hands on the battlefield and claims to know that they are his hands). But using a proposition of this kind in such situations does not help to disprove the sceptic because these situations cause "it [i.e. the proposition in question] loses everything that is philosophically astonishing" (Wittgenstein, 1969, pt. 622). According to Wittgenstein, "it is philosophically uninteresting whether Moore knows this or that, but it is interesting that, and how, it can be known" (Wittgenstein, 1969, pt. 84; Kenny, 2013, pp. 310-311).

### IV. Objectivism in Wittgenstein

For Wittgenstein, the notion of objectivity as applied to the meaning of words and the use of language boils down to the "intersubjective" communicability. He does not measure it against a reality outside of

language and language games. His philosophical approach is phenomenological or Pseudo-phenomenological and therefore does not seek the truth behind the appearances (Gier, 1981; Van Peursen, 1959). In his discussion of certainty, Wittgenstein subscribes to the "objective certainty". For him, "certainty" is neither subjective nor personal. In his *On Certainty*, he uses the term 'objective certainty' three times (Wittgenstein, 1969, pp. 194, 203, 273) and the term 'subjective certainty' twice (Wittgenstein, 1969, pt. 194, 245). His aim is to show that the type of certainty that he seeks to prove is objective, not personal. In his view, "if everything speaks for an hypothesis and nothing against it" (203), then it can be said that it is "objectively certain" (203). From here, it follows that for Wittgenstein objective certainty is a type of certainty that is agreed upon by "everyone", and of course, for him "everyone" refers to those who share a particular language game or a particular form of life.

#### V. A Critique of Wittgenstein from the Perspective of Critical Rationalism

1- Unsuccessful Objectivism: Later Wittgenstein does not use reality as a criterion for assessing objectivity. In his view, the main arbiter in this respect is the collective agreement of the participants in a particular form of life and a particular linguistic game and not external reality. This approach, which makes the understanding of the meaning of terms dependent on the participation of a group of people in a particular language game, inevitably succumbs to a kind of incommensurability that renders the objective examination of meanings outside of the frameworks of the language games in question impossible. To articulate the difference between Wittgenstein and critical rationalists' approaches to objectivity and certainty, it would be helpful to note that while Wittgenstein limits objectivity to the intersubjective evaluation among the participants in a particular form of life and language game, for critical rationalists, the intersubjectivity relationship goes beyond all frameworks, language games and forms of life. For critical rationalists, objectivity is (in principle) available to all those who have the ability of rational reasoning. Moreover,

while for Wittgenstein the relationship of intersubjectivity within a form of life implies objective certainty, for critical rationalists, certainty is not objective.

2- The Priority of Truth in Epistemological Endeavours: The issues of meaning and meaningfulness have been Wittgenstein's concern in both periods of his intellectual activities. Turning one's attention to meaning is tantamount to placing language at the centre of philosophical investigations. In this approach, language is taken to be a representational tool that can help us explore various aspects and functions of reality. Ordinary language philosophy, which became popular in England in the 1950s, was a direct product of this kind of approach to understanding reality. In contrast to this approach, critical rationalism places reality at the centre of theoretical and philosophical investigations. The difference between these two approaches becomes apparent, in particular, in their attention to the most central goal of the theoretical and philosophical investigations. In the linguistic approach, meaning and the discovery of its various capacities is the main goal, whereas, in the critical rationalist approach, the goal is achieving a true account of reality (Paya, 2003; Paya, 2016).

3- Definitions with a Questionable Degree of Adequacy: In many of his discussions, Wittgenstein bases his arguments on his proposed definitions. For example, Wittgenstein's definition of doubt applies only to relative doubt. For him, absolute doubt, such as Cartesian doubt, is meaningless. Therefore, it can be said that his definition of doubt somewhat differs from the usual definition used in the customary philosophical language games. There are two notable points about Wittgenstein's approach. The first is that even the most meaningless claims could make sense if placed in appropriate contexts. Another is that because definitions are subject-oriented, relying on definitions in philosophical investigations blocks the way for rational discussions to a large extent.

## Conclusion

The root cause of Wittgenstein's philosophical problems seems to lie in his approach to language and the meaning of terms and in his expectation of these two constructed entities to help us understand the complexity of reality. In pursuit of knowledge, if all that is achieved by the inquirer is merely a closed network of meanings, his achievement would resemble the fables and fictions which, at best, have internal coherence, and perhaps heuristic merit, but do not correspond to objective reality.

## References

- 0 Gier, Nicholas F. (1981) *Wittgenstein and Phenomenology*. USA: State University of New York Press.
- 0 Musgrave, Alan (2016) "Metaphysics and Realism". in J. Shearmur & G. Stokes (eds.), (J. Shearmur & G. Stokes, eds.), *The Cambridge Companion to Popper* (pp. 208-229). New York: Cambridge University Press.
- 0 Paya, Ali (2003) *Analytic Philosophy (Problems and Prospects)*. Tehran: Tarh-e no. (In Persian)
- 0 Paya, Ali (2016) *Analytic Philosophy through the Lens of Critical Rationalism*. Tehran: Tarh-e naghd. (In Persian)
- 0 Popper, Karl (2000) *In Search of a Better World*. London and New York: Routledge.
- 0 Popper, Karl (2007) *All Life Is Problem Solving*. (P. Camiller, trans.). London and New York: Routledge.
- 0 Wittgenstein, Ludwig (1969) *On Certainty*. (G. E. M. Anscombe & G. H. von Wright, eds., D. Paul & G. E. M. Anscombe, trans.). Britain: Basil Blackwell.



## ارزیابی جایگاه معرفت‌شناختی یقین در اندیشه ویتگنشتاین

### از منظر عقلانیت نقاد

عبدالحمید محمدی

دانشجوی دکتری گروه فلسفه علم، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

[abdolhamidmohammadi@yahoo.com](mailto:abdolhamidmohammadi@yahoo.com)

علی پایا (نویسنده مسئول)

استاد کالج اسلامی، وابسته به دانشگاه میدلسکس، لندن، انگلستان. استاد وابسته مرکز تحقیقات سیاست علمی کشور، تهران، ایران.

[alipaya@hotmail.com](mailto:alipaya@hotmail.com)

### چکیده

ویتگنشتاین در معرفت‌شناسی خود به «یقین» معتقد است ولی آن را نه از جنس معرفت بلکه فقط زیربنای آن می‌داند. در اندیشه او معرفت در بازی‌های زبانی عمومی خلاصه می‌شود، و بازی‌های زبانی بر یقینیاتی تردیدناپذیر بنا می‌شوند. به نظر ویتگنشتاین شکاکیت بی‌معناست و اگر یقینی وجود نداشته باشد حتی شک کردن هم معنایی ندارد. از دید او شک [نسبی] و شناخت مقوله‌های معرفتی و شک مطلق و یقین مقوله‌های غیرمعرفتی‌اند. دسته اول معنادار و صدق و کذب‌پذیر و دسته دوم بی‌معنا و صدق و کذب‌ناپذیرند. در این نوشتار به طور عمده به دو موضوع پرداخته شده است: ۱- تبیین جایگاه یقین از نظر ویتگنشتاین در مقایسه با مقولاتی مانند شک و شناخت ۲- ارزیابی نقادانه رویکرد ویتگنشتاین در حوزه یقین از منظر عقلانیت نقاد. استدلال اصلی مقاله آن است که: ۱- ویتگنشتاین گرچه یقین را بی‌معنا می‌داند و از نظام معرفتی خود خارج می‌کند ولی در عوض جایگاه ویژه‌تری برای آن قائل می‌شود و آن را عینی و به عنوان زیربنا و بستر شکل‌گیری کل معارف بشر معرفی می‌کند ۲- تلاش ویتگنشتاین در نشان دادن عینیت یقین مورد نظرش به دلیل برتر نشان دادن معنا از حقیقت در تکاپوهای معرفتی و تکیه به شماری تعاریف که کفایت‌شان محل تامل است، قرین توفیق نبوده است.

**کلید واژه‌ها:** یقین، شک، بازی زبانی، شناخت، عینیت‌گرایی، عقلانیت نقاد.

نوع مقاله: علمی - پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۲/۱۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۳/۲۲

## مقدمه

موضوع «یقین» (Certainty) از مباحثی است که از ابتدای شکل‌گیری فلسفه در یونان مورد بحث و بررسی بوده است و تاریخ آن احتمالاً به قدمت تاریخ معرفت است. نگاهی ولو شتابزده به تاریخ فلسفه آشکار می‌سازد که بسیاری از فیلسوفان یقین را نه تنها در زمره مقولات معرفت‌شناختی که آن را به عنوان بالاترین درجات معرفت به شمار می‌آورده‌اند. در حالی که اکثریت فیلسوفان، شناخت یقینی را ممکن می‌دانسته‌اند، شماری نیز در صدد انکار آن بوده‌اند (طباطبایی، ۱۳۹۴: ج ۳: ۱۲۵-۱۳۴). از این رو دو نحله عمده شک‌گرایی و یقین‌گرایی در طول تاریخ فلسفه شکل گرفته است.

در میان شک‌گرایان گروهی شناخت کل واقعیت و گروهی شناخت بخشی از واقعیت را ناممکن می‌شمارند، و در میان نحله اخیر نیز گروهی به لادری‌گرایی (Agnosticism) و گروهی به نسبی‌گرایی (Relativism) در می‌غلطند (کاپلستون، ۱۳۸۰: ۹۹-۱۱۵). یقین‌گرایان برخلاف شک‌گرایان، هم به وجود واقعیات بیرون معتقدند و هم شناخت آن را امکان‌پذیر می‌دانند (کاپلستون، ۱۳۸۰: ۹۹-۱۱۵: ۴۷۴-۴۸۲؛ مطهری، ۱۳۷۲: ج ۱۳: ۳۴۳-۳۴۸). یقین از یک طرف با روان‌انسان مرتبط است و از طرف دیگر با جهان خارج، به عبارت دیگر نسبتی با فاعل شناسا دارد و نسبتی با جهان واقع. از این رو برخی آن را به یقین روان‌شناختی (Psychological certainty) و یقین معرفت‌شناختی (Epistemological certainty) تقسیم کرده‌اند (Klein, 1984: 127-). 134؛ پیشلهم، ۱۳۷۸: ۴۷)، برخی نیز همچون ویتگنشتاین از یقین ذهنی (Subjective Certainty) و یقین عینی (Objective Certainty) (Wittgenstein, 1969: 194, ) سخن به میان آورده‌اند. (203, 245, 273)

در برابر معرفت‌شناسان قائل به معرفت-بنیاد بودن یقین، شماری دیگر از معرفت‌شناسان، و از آن جمله عقل‌گرایان نقاد، در عین قائل بودن به امکان شناخت واقعیت و نیز رد نسبی‌گرایی معرفتی، یقین را امری معرفتی نمی‌دانند (Popper, 2005a: 18). موضع ویتگنشتاین در باب یقین، در جایی در میانه دو موضعی که در بالا ذکر شد قرار می‌گیرد. او مخالفتی با تعریف رایج معرفت یعنی «باور صادق موجه» (Justified True Belief) ندارد



ولی دیدگاه ویژه‌ای در مورد یقین ارائه می‌دهد. او از جمله فیلسوفانی است که یقین عینی را نه تنها امکان‌پذیر بلکه وجود آن را بدیهی و ضروری می‌داند اما برخلاف آن دسته از فیلسوفان که برای یقین‌شان معرفتی قائلند، یقین را مقوله‌ای معرفت‌شناختی محسوب نمی‌دارد بلکه آن را از حوزه معرفت خارج و به عنوان بستر و زیربنای معرفت معرفی می‌کند (Stroll, 1994).

علاقه نظری ویتگنشتاین در هر دو دوره تفکر فلسفی‌اش بیشتر بحث زبان و معنا بود اما با خواندن مقالات مور (George Edward Moore) از جمله «برهان عالم خارج» (Proof of an External World) و «دفاع از فهم مشترک» (A Defence of Common Sense) توجهش به مسائل دیگری در حوزه معرفت‌شناسی جلب شد. کتاب در باب یقین (Certainty) که او در یک سال و نیم آخر عمرش نگاشت، محصول تاملاتش در باب این موضوعات بود (Wittgenstein, 1969; ویتگنشتاین، ۱۳۸۷) <sup>۱</sup> و <sup>۲</sup>.

از آن‌جا که در نظر ویتگنشتاین کل معرفت بشری در قالب بازی‌های زبانی محقق می‌شود و صورت ابتدایی بازی‌های زبانی همان یقین است، یقین موقعیت ویژه‌ای در اندیشه متأخر او دارد. به این اعتبار ارزیابی نقادانه دیدگاه ویتگنشتاین در باب یقین بر اساس دعوی مطروحه در کتابی که در این خصوص تالیف کرده است، می‌تواند در شناخت بهتر نظام معرفتی او کمک کار واقع شود. در مقاله کنونی به دنبال ارائه تبیینی از رویکرد ویتگنشتاین در قبال یقین، دیدگاه او را در این زمینه از منظر عقلانیت نقاد مورد نقد قرار می‌دهیم. برای تمهید زمینه اما ضرورت دارد ابتدا جنبه‌هایی از رویکرد عقلانیت نقاد را که با بحث کنونی ارتباط پیدا می‌کنند، به طور مختصر معرفی کنیم:

۱- بر خلاف ویتگنشتاین، عقل‌گرایان نقاد (Critical Rationalists)، و در راس آن‌ها کارل پوپر، عینیتی برای یقین قائل نیستند بلکه هر یقینی را ذهنی می‌دانند. از دید آن‌ها «حتی وقتی من کامل‌ترین حقیقت را اظهار می‌کنم، نمی‌توانم این موضوع را با یقین بدانم. زیرا هیچ معیار خطاناپذیری در مورد حقیقت وجود ندارد؛ ما هرگز یا تقریباً هرگز نمی‌توانیم کاملاً مطمئن باشیم که اشتباه نکرده‌ایم» (Popper, 2000, p. 194)؛ همچنین رک: پایا، ۱۳۹۵، ص ۳۹۴-۴۳۳.

۲- عقل‌گرایان نقاد تعریف رایج معرفت را نمی‌پذیرند. برخلاف ویتگنشتاین که در زمره فیلسوفان قائل به موجه‌سازی جای دارد، از دید آن‌ها «فرآیند استدلال هیچ‌گاه قادر به موجه‌سازی نیست، اما می‌تواند نقادی ارائه دهد... موجه‌سازی، خواه قطعی و خواه غیرقطعی، نه ممکن است، نه مفید و نه ضروری» (میلر، ۱۳۹۸: ۱۴۷). عقلانیت نقاد هشدار می‌دهد که «شوق به موجه‌سازی و امنیت فکری شبیه به اعتیاد است، ولو نوعی اعتیاد کودکانه. هرچه شورمندانه‌تر بکوشیم آن را ارضاء کنیم، پیگیرتر و ارضاء‌ناشدنی‌تر می‌شود. باید بیاموزیم که آن را ترک کنیم» (میلر، ۱۳۹۸: ۱۵۰).

۳- عقلانیت نقاد دیدگاهی واقع‌گرایانه به جهان دارد. این رویکرد گرچه حقیقت مطلق را دست‌نیافتنی می‌داند ولی منکر واقعیت بیرونی نیست و ادعا نمی‌کند که واقعیت آن چیزی است که نظریه‌های علمی ما توصیف می‌کند، بلکه این ایده «متضمن آن است که واقعیتی وجود دارد و ما و نظریه‌های مان، که ایده‌هایی هستند که خودمان ساخته‌ایم... می‌توانیم به یک توصیف کافی از واقعیت نزدیک و نزدیک‌تر شویم» (Popper, 2007: 21).

۴- مخالفت عقل‌گرایان نقاد با یقین و موجه‌سازی به معنای درغلتیدن به شکاکیت و نسبی‌گرایی نیست بلکه هدف آن‌ها مقابله کردن با جزم‌گرایی است. در حقیقت واقع‌گرایی نقادانه (Critical Rationalism) شکاکیت در مورد یقین (Certainty Scepticism) را می‌پذیرد ولی شکاکیت در مورد عقلانیت (Rationality Scepticism) را که می‌گوید همه باورهای ما غیرعقلانی‌اند رد می‌کند. اگر ما به موجه‌سازی قائل باشیم شکاکیت در مورد یقین خودبه‌خود به شکاکیت در مورد عقلانیت می‌انجامد ولی با رد اصالت موجه‌سازی می‌توان جنبه معرفت‌شناسانه یقین را رد کرد و در عین حال جایی برای عقلانیت باز گذاشت. بر این اساس عاقلانه است که وقتی باوری از زیر تیغ نقد گذشت و باطل نشد موقتاً آن را بپذیریم بدون این‌که به عنوان حقیقتی یقینی و موجه و اثبات شده به آن بنگریم (Musgrave, 2016: 223-225).

### ۱. جایگاه شک و شناخت و یقین ویتگنشتاین در نسبت با دکارت و مور

ویتگنشتاین در در باب یقین همچون مور سعی در رد شکاکیت و تاکید بر وجود «یقین» دارد، اما نه به صورتی که مور و گذشتگان آن را پذیرفته بودند. او نه در رد شکاکیت همچون گذشتگان

عمل می‌کند و نه در اثبات یقین به شیوه مور یا دیگران می‌اندیشد. برای روشن شدن مواضع ویتگنشتاین در باب شک و یقین، مناسب است ابتدا دیدگاه‌های دو فیلسوف، دکارت و مور، که بر اندیشه ویتگنشتاین در باب یقین تاثیر گذارده‌اند، به اختصار توضیح داده شود، و آن‌گاه جزئیات اندیشه‌های خود ویتگنشتاین در این زمینه مورد بررسی قرار گیرد.

دکارت یقین را با استفاده از شک روشی و با رویکردی مبنایانه بر اساس اصل کوجیتو<sup>۴</sup> در فلسفه خود جای داد و تلاش کرد که فلسفه‌اش را همچون یک دستگاه ریاضی بر پایه‌های محکم و یقینی بنا کند (دکارت، ۱۳۷۵). علاوه بر دکارت که در زمره عقل‌گرایان است، نظام‌های سنتی معرفت‌شناسی دیگر از جمله تجربه‌گرایان نیز عمدتاً هر کدام به نوعی مبنایابی و معرفت یقینی پای‌بندند. هرچند که برای عقل‌گرایانی مانند دکارت، یقین، امری عقلی ناشی از درک اصول بدیهی مربوط به شناخت واقعیت است، در حالی که برای تجربه‌گرایان، یقین، امری تجربی ناشی از تجربه‌های زیسته و سوژکتیو خود شخص است.

مور روش فلسفی گذشتگان مانند دکارت و کانت و دیگران را کنار می‌گذارد و با تاکید بر زبان متعارف (Ordinary Language) تلاش می‌کند که با استفاده از فهم مشترک (Common Sense) انسان‌ها مدعیات فلسفی خود را مطرح و اثبات کند. کانت در مقدمه کتاب نقد عقل محض گفته بود «هنوز هم این بی‌آبرویی برای فلسفه مانده است... که وجود چیزهای خارج از خود ما... باید به صرف ایمان پذیرفته شود و اگر کسی در وجود آن چیزها شک کند ما نمی‌توانیم با هیچ برهان قانع‌کننده‌ای با شک او مقابله کنیم» (Kant, 1999 به نقل از مور، ۱۳۸۲: ۱۲۴). اما مور تحت تاثیر سخن کانت برهان و روش جدیدی برای اثبات جهان خارج ارائه می‌دهد. او در مقاله «برهان عالم خارج» برای اثبات وجود جهان خارج از دست‌هایش کمک می‌گیرد و می‌نویسد:

«اکنون می‌توانم ثابت کنم که دو دست انسان وجود دارد. چگونه؟ با این که دو دست خود را بالا ببرم و ضمن این که با دست راست اشاره‌ای می‌کنم بگویم که «این یک دست است» و سپس ضمن این که با دست چپ اشاره‌ای می‌کنم بیفزایم که «و این یک دست است»» (مور، ۱۳۸۲:

مور این استدلال را کاملاً قوی می‌داند:

«اما آیا هم اکنون ثابت کردم که در آن لحظه دو دست انسان وجود داشت؟»

به اصرار می‌گویم که ثابت کردم؛ و برهانی که آوردم کاملاً قوی بود»

(مور، ۱۳۸۲: ۱۴۲)

پس می‌توان گفت مور برای اثبات جهان خارج مقدماً از گزاره‌های معرفتی و عبارت «می‌دانم» استفاده می‌کند. در حقیقت او در ابتدا گزاره‌های یقینی‌ای را برمی‌شمارد و مدعی می‌شود که در صحت آن‌ها هیچ تردیدی وجود ندارد و بر همان اساس، ادعای آن گزاره را هم به عنوان حقیقتی متافیزیکی می‌پذیرد. و این به معنی این است که مور بر اساس یک ادعای معرفتی یک نتیجه وجودشناسانه می‌گیرد.<sup>۵</sup>

ویتگنشتاین در این ادعا که می‌توانیم یقینیاتی مانند «این یک دست است» را در بازی‌های زبانی خود داشته باشیم با مور موافق است ولی این که آن را نوعی گزاره معرفتی بدانیم و عملگر «می‌دانم» را بر سر آن قرار دهیم و سپس از آن وجود جهان خارج را نتیجه بگیریم غلط می‌داند. چنین یقینیاتی از دید او در بازی‌های زبانی مجاز و مقبول‌اند زیرا کاربرد دارند اما شأن آن‌ها صرفاً شأن بازیگری و ابزاری است و نه شأن معرفتی. پس ویتگنشتاین در صورت‌بندی و نحوه استدلال علیه شکاک، رویکرد مور را نمی‌پذیرد. در واقع می‌توان گفت ویتگنشتاین اصلاً به دنبال صورت‌بندی استدلال‌هایی علیه شکاکیت نیست بلکه می‌خواهد از بیخ و بن معناداری آن را زیر سوال ببرد. از دید او شک و شناخت هر دو مقوله‌های معرفتی‌اند ولی شکاکیت مطلق و یقین مطلق که فیلسوفان دیگر به دنبال رد و اثبات آن هستند کلاً از مقوله معرفت خارج و بنابراین بی‌معنایند. برای روشن‌تر شدن بحث می‌توانیم تقسیم‌بندی زیر را در مورد شک و شناخت انجام دهیم:

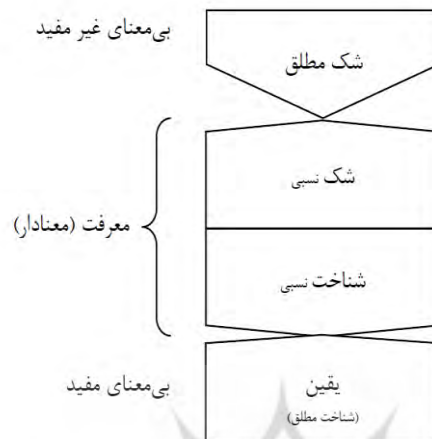
انواع شک:

۱- شک نسبی: شکی که فقط در بعضی از چیزها شک کند

۲- شک مطلق: شکی که در همه چیز شک کند

انواع شناخت:

- ۱- شناخت نسبی: شناختی که با امکان شک و تردید همراه باشد
- ۲- شناخت مطلق: شناختی که خطاناپذیر و غیر قابل شک و تردید باشد، که این از منظر تجربه‌گرایان و عقل‌گرایان غیر نقاد همان یقین خواهد بود
- شکل زیر جایگاه هر کدام از مقولات فوق را در بستر معرفت‌شناسی ویتگنشتاین نشان می‌دهد.



### شکل ۱: جایگاه شک و شناخت و یقین در معرفت‌شناسی ویتگنشتاین

از نمودار بالا روشن می‌شود که بر خلاف شک و شناخت نسبی که در حوزه معرفت و با معنا و صدق و کذب‌پذیرند، یقین و شک مطلق در دو سر طیف معرفت قرار دارند پس، از حوزه معرفت خارج و از این رو بی‌معنا و قابلیت پذیرش صدق و کذب هم ندارند. بنابراین در معرفت‌شناسی ویتگنشتاین هر جا که صحبت از شک می‌کنیم و آن را مقوله‌ای معرفتی می‌دانیم منظورمان شک نسبی است نه شک مطلق، و هر جا که صحبت از بی‌معنایی شک و شکاکیت می‌کنیم منظورمان شک مطلق است نه شک نسبی. البته ویتگنشتاین خود این تعابیر را به کار نبرده ولی آن جا که صحبت از شک معقول می‌کند (۲۶۱، ۴۱۶، ۴۵۲، ۴۵۳، ۴۵۴، ۶۰۷) منظورش همان شک نسبی است.

در اندیشه دکارت می‌توان گزاره‌ها را به سه دسته تقسیم کرد: ۱- گزاره‌های ناظر به جهان خارج ۲- گزاره‌های ریاضی بسیط ۳- گزاره‌های ناظر به داده‌های حسی (Sense Data) (کنی،

۱۳۹۲: ۲۹۷). از دید دکارت گزاره‌های نوع دوم و سوم قابل تردید نیستند ولی گزاره‌های مربوط به جهان خارج را می‌توان مورد تردید قرار داد، و هم از این روست که او کل فلسفه‌اش را بر اساس اصل کوجیتو پایه‌ریزی می‌کند. اصلی که مربوط به گزاره‌های نوع سوم است. دکارت می‌نویسد: «پس معتقد شدم که بی‌تأمل می‌توانم آن را در فلسفه‌ای که در پی آن هستم، اصل نخستین قرار دهم» (دکارت، ۱۳۷۵: ۶۲۵).

از دید دکارت گزاره‌های نوع اول از شأن و جایگاه پایین‌تری نسبت به گزاره‌های دیگر برخوردارند. آن‌ها تماما می‌توانند مورد تردید قرار گیرند مگر این که از دو نوع گزاره دیگر در اثبات آن‌ها کمک بگیریم، ولی مور با این ایده مخالف است. تفاوت مور با دکارت در این است که از دید مور برخی گزاره‌های نوع اول هم هستند که یقینی و تردیدناپذیرند و شأن و جایگاهی در حد دو نوع گزاره دیگر دارند. مور دست‌های خودش را مثال می‌زند که در وجودشان هیچ تردیدی ندارد، ولی دکارت حتی وجود بدن و اعضای بدن خودش از جمله دست‌هایش را جزو دسته اول و غیریقینی در نظر می‌گیرد و آن‌ها را نیازمند اثبات و استدلال می‌داند.

ویتگنشتاین تا این مرحله با مور موافق است. او هم بعضی گزاره‌های نوع اول که مربوط به تجربه و جهان خارج‌اند را یقینی می‌داند ولی مشکلش با مور از آن‌جا شروع می‌شود که اولاً مور این گزاره‌ها را دانستنی می‌داند و ثانیاً با استفاده از آن‌ها در صدد اثبات جهان خارج بر می‌آید. ویتگنشتاین هیچ‌کدام از این دو نکته را نمی‌پذیرد. از نظر او مور در به کار بردن عبارت «می‌دانم این یک دست است» به راه خطا رفته است، و البته نه به این دلیل که این عبارت، عبارت کاذبی است، بلکه به این دلیل که ادعای دانستن در مورد چنین یقینیاتی اساساً معنایی ندارد.

در حقیقت می‌توان گفت که شکاک دکارتی مدعی است که نمی‌تواند بدون اثبات و استدلال عبارت «می‌دانم» را بر سر گزاره تجربی‌ای مانند «این یک دست است» بیاورد، اما مور با این موضع مخالفت می‌کند و مدعی می‌شود که چنین گزاره‌هایی یقینی‌اند و می‌توان عبارت «می‌دانم» را بدون هیچ شک و تردیدی بر سر آن‌ها قرار داد. بنابراین می‌توان گفت که از دید هر دوی آن‌ها یقین در مقابل شک قرار می‌گیرد ولی ویتگنشتاین با هر دو مخالف است. از دید او شک و یقین در مقابل هم نیستند بلکه این شک و شناخت است که در مقابل یکدیگر قرار می‌گیرند. شک

معقول و شناخت هر دو مقولات معرفتی‌اند. وقتی دلایل کافی برای ادعایی نداشته باشیم در حوزه شک خواهیم بود، و اگر دلایل مان را کامل کنیم این شک برطرف می‌شود و به شناخت دست پیدا می‌کنیم، ولی شک مطلق و یقین مقولات معرفتی نیستند و با دلیل و توجیه هم سر و کار ندارند و نمی‌توان با کم و زیاد کردن دلایل آن‌ها در این حوزه‌ها وارد ساخت و یا از آن‌ها خارج کرد. بنابراین از دید ویتگنشتاین، هم مور و هم شکاک هر دو در اشتباه‌اند. به این اعتبار نمی‌توان ویتگنشتاین را همراه با مور در یک گروه و در مقابل شکاک قرار داد بلکه می‌توان گفت گروه او از هر دو جداست. ویتگنشتاین به دنبال این است که کار هر دو گروه را بی‌معنی جلوه دهد. گزاره‌های موری از دید او گزاره‌های یقینی یا به عبارتی «گزاره‌های لولایی» (Hinge Propositions) هستند که نه در حیطه معرفت قرار می‌گیرند و نه در حیطه شک. به این ترتیب، چنان که گذشت ویتگنشتاین به جای این که بخواهد ادعای خلاف شکاک یا مور را ثابت کند به دنبال اثبات بی‌معنی بودن مدعای آن‌هاست. از دید او مور و شکاک هیچ کدام درک درستی از ماهیت شک و معرفت و یقین ندارند.

## ۲. خطای عبارت «می‌دانم» و بی‌معنایی گزاره‌های موری

ویتگنشتاین بر خلاف مور که «گزاره‌های یقینی» را در مقوله «دانستن» مندرج می‌سازد، به اشتباه او در به کار بردن عبارت «می‌دانم» اشاره می‌کند و گزاره‌هایی مثل «من دو دست دارم» را دانستی نمی‌داند. «می‌دانم» که دو دست دارم» از دید مور یک گزاره معرفتی است، چرا که مور به یقین می‌داند که دو دست دارد، ولی از دید ویتگنشتاین عبارت «می‌دانم» را نمی‌توان در مورد «دو دست دارم» به کار برد. او مدعی است که این گزاره در اوضاع و احوال معمولی یک گزاره معرفتی نیست و از همین رو تاکید می‌کند که این‌گونه «گزاره‌ها» در واقع نوعی «اظهار» (Utterance, Expression) هستند نه گزاره. او به مور توصیه می‌کند که به جای «دانستن» از عبارت «محرز بودن» (Stand Fast) استفاده کند و بگوید «برای من محرز است...» (۱۱۶).

## ۱-۲. اوضاع و احوال مختلف «دانستن» یا شرایط اظهار «می‌دانم»

ویتگنشتاین مدعی است که خطای بزرگ مور، اشتباه او در کاربرد مفهوم «دانستن» است. از دید او مور «دانستن» را در جای مناسب و موقعیت‌های درست خود به کار نمی‌برد و بنابراین نتایجی که می‌گیرد نتایج معتبری نیستند. از دید ویتگنشتاین به‌طور کلی در مورد گزاره‌های مورد نظر مور، عبارت «می‌دانم» ممکن است در دو موقعیت مختلف به کار رود:

۱- در موقعیت‌های عادی و معمولی

۲- در موقعیت‌های خاص و ویژه

**در موقعیت‌های عادی و معمولی:** اگر شخصی گزاره‌های موری را در یک وضعیت معمولی بیان کند کاملاً بی‌معنا خواهد بود و «گویی این کلمات شبیه «سلامی» است که در وسط گفت‌وگو به دیگری بگویند» (۴۶۴). این گزاره‌ها در موقعیت معمولی بی‌معنایند «نه چون زائندند بلکه چون معنای‌شان را این موقعیت تعیین نکرده است در حالی که به چنین تعیینی نیاز دارد» (۳۴۸). چرا که هر معنایی در نظر ویتگنشتاین با کاربرد آن در ظرف و زمینه یک بازی زبانی ارتباط دارد ولی گزاره‌های موری در موقعیت عادی کاربردی ندارند و اگر استفاده شوند همچون سلامی بی‌هنگام است یا مثل این است که در یک بازی فوتبال، بازیکنی ناگهان بخواهد به شیوه بازی راگی با توپ بازی کند.

از دید ویتگنشتاین «وقتی می‌گوییم می‌دانم، که آماده اقامه دلایل محکم باشیم. «می‌دانم» به امکان اثبات صدق ربط پیدا می‌کند»<sup>۶</sup> (۲۴۳). پس عبارت «من می‌دانم» را نمی‌توان در مورد «دو دست دارم» به کار برد، چرا که «دانستن» مفهومی معرفتی است و ارتباط تنگاتنگ با مقوله‌های صدق و کذب دارد و در مورد گزاره‌ای به کار می‌رود که امکان ارائه «دلیل» (Ground) و «توجیه» (Justification) برای آن وجود داشته باشد و نکته مهم این است که دلیل و توجیه همیشه باید قطعی‌تر و یقینی‌تر از خود گزاره‌ای باشد که برایش دلیل می‌آوریم. ویتگنشتاین می‌نویسد:

«اگر نایبایی از من بپرسد «تو دو دست داری؟» من با نگاه کردن به

دست‌هایم یقین حاصل نمی‌کنم. حتی نمی‌دانم، اگر قرار است درباره آن



شک داشته باشم، چرا باید به چشم‌هایم اعتماد کنم. آری چرا نباید چشم‌هایم را این‌طور بیازمایم که نگاه کنم تا بفهمم آیا دو دستم را می‌بینم یا نه؟ کدام را با کدام باید آزمود؟ (چه کسی تصمیم می‌گیرد کدام محرز است؟)» (۱۲۵)

این که من دو دست دارم چنان یقینی و غیر قابل تردید است که نیازی به اثبات و استدلال ندارد. چون «مور درست موردی را برمی‌گزیند که همه ما ظاهراً همان چیزی را که او می‌داند می‌دانیم. بدون این که بتوانیم بگوییم چگونه» (۸۴). چگونه می‌شود ثابت کرد که من دو دست دارم؟ آیا این که چون با چشم‌هایم آن‌ها را می‌بینم دلیل موجهی است؟ «در اوضاع و احوال عادی، من با نگاه کردن، خود را متقاعد نمی‌کنم که دو دست دارم» (۱۳۳). چون برای هر کس اگر «دلایلی که می‌تواند اقامه کند قطعی‌تر از ادعایش نباشند پس نمی‌تواند بگوید که آن‌چه را باور دارد می‌داند.» (۲۴۳). «دیدن» و «دو دست داشتن» هر دو به یک اندازه قطعی و یقینی‌اند پس نمی‌توان تحقق یکی را دلیل بر وجود دیگری دانست.

**در موقعیت‌های خاص و ویژه:** ویتگنشتاین نمی‌گوید گزاره‌های موری در هیچ موقعیتی معنا ندارند. بلکه می‌توان موقعیت‌ها و اوضاع و احوالی را برشمرد که آن‌ها را معنادار می‌کند. گزاره‌ای مثل «می‌دانم که الآن روی صندلی نشسته‌ام» (۵۵۳) در موقعیت عادی بی‌معناست «ولی اگر همین را در جایی بگوییم که نیازی به آن هست با این که سر مویی به صحت آن مطمئن‌تر نیستم کاملاً موجه و عادی به نظر می‌رسد» (۵۵۳). در واقع کاربرد «می‌دانم» در مورد گزاره‌های موری در بیشتر مواقع به بی‌معنایی می‌انجامد ولی «می‌توانم اوضاع و احوالی را برای هر یک از این جمله‌ها تصور کنم که آن را به حرکتی در یکی از بازی‌های زبانی ما تبدیل کند» (۶۲۶). به عنوان مثال فرض کنیم در جنگی دست من قطع شده است و من از بین دست‌های مختلفی که روی زمین افتاده است دستی را برمی‌دارم و می‌گویم «می‌دانم که این دست من است». در چنین موقعیتی چنین عبارتی دارای معنا و پذیرنده صدق و کذب است.

## ۲-۲. ناکارایی استدلال‌های مور علیه شکاک

آیا صرف معناداری گزاره‌های موری در موقعیت‌های خاص کمکی به مور می‌کند که با استفاده از آن‌ها بتواند استدلالی علیه شکاک دکارتی بیاورد و موضع او را تضعیف کند؟ از دید ویتگنشتاین به هیچ وجه. او معتقد است مور در ادعای این که روبرویش درختی وجود دارد کاملاً محق است و اشتباه نمی‌کند ولی این به لحاظ فلسفی اصلاً مهم نیست<sup>۷</sup>. در واقع اگر حریفان مور ادعا کرده بودند که نمی‌شود فلان چیز را باور داشت در این صورت او می‌توانست به آن‌ها پاسخ دهد که خودش به آن باور دارد (۵۲۰) و کنی نیز توضیح می‌دهد که گزاره‌های موری کمکی در نفی شکاک نمی‌کنند، چرا که آن‌ها یا از سنخ امور معرفتی و بنابراین غیر یقینی‌اند، و یا از سنخ امور یقینی‌اند و بنابراین کاربرد دانستن در مورد آن‌ها بی‌معنی است و مور را دچار همان خطای شکاک می‌کند که در صدد بود در جایی که شک بی‌معناست شک کند (کنی، ۱۳۹۲: ۳۱۰-۳۱۱).

بنابراین از دید ویتگنشتاین گزاره‌های موری چه در اوضاع خاص و چه در اوضاع عادی کمکی به مور در اثبات ادعایش نمی‌کند، چرا که اگر گزاره موری در حالت اول به کار رود در این صورت با یک گزاره معرفتی مواجهیم که امکان خطا و اشتباه در آن وجود دارد و نیاز به اثبات و استدلال دارد و مور نمی‌تواند «می‌دانم» را به یقین در مورد آن به کار برد، بلکه در این حالت از او انتظار می‌رود دلیلی قاطع برای مدعای خود ذکر کند. حالت دوم نیز حالتی است که به کار بردن «می‌دانم» در مورد آن کلاً بی‌معنی است و پذیرای صدق و کذب نیست. در هر صورت استفاده مور از این گزاره‌ها چه در موقعیت عادی و چه در موقعیت خاص در استدلال‌های اشتباه یا بی‌فایده بوده است و کمکی به تضعیف موضع شکاک نمی‌کنند. «اشتباه مور در این است: با این ادعا که نمی‌شود این را دانست، با گفتن «من آن را می‌دانم» مقابله می‌کند» (۵۲۱).

## ۳. عینیت‌گرایی در ویتگنشتاین

در حیطه عینیت (Objectivity) به ویتگنشتاین نظریات مختلفی از جمله واقع‌گرایی (Realism) (البته به یک معنای خاص) (هنفلینگ، ۱۳۹۷)، ضد واقع‌گرایی (Anti-Realism) (Dilman, 2002)، ایدئالیسم زبانی (Linguistic Idealism) (Williams, 1973)،

پدیدارشناسی (Phenomenology) (Van Peursen, 1959)، قراردادگرایی (Conventionalism) (Ben-Menahem, 2006)، نسبی‌گرایی (Relativism) (Bloor, 1991)، خودبس‌انگاری جمعی (Collective Solipsism) (Williams, 1973)، شک‌گرایی (Skepticism) (Fogelin, 1987) و موارد دیگری را نسبت داده‌اند که این گستردگی و طیف وسیع نظرات، هم‌ریشه در ابهام معنایی و گستردگی موضوع عینیت و هم‌ریشه در ابهام بیش از حد دیدگاه‌های خود ویتگنشتاین دارد. لازم به ذکر است که بسیاری از اندیشوران به اشتباه، واقع‌گرایی را با عینیت‌گرایی یکی می‌دانند، چرا که واقع‌گرا برای سنجش دعاوی معرفتی‌اش دارای معیاری عینی و بیرونی است. از طرفی اکثر مفسران، ویتگنشتاین را واقع‌گرا نمی‌دانند و در عین حال او را عینیت‌گرا می‌دانند. بنابراین با فیلسوفی مواجهیم که به ظاهر غیر واقع‌گرا و در عین حال عینیت‌گرا و ضد شکاکیت است و نمی‌توان با دیدگاهی که واقع‌گرایی را با عینیت‌گرایی یکی می‌داند به او نگریست.

برای پرداختن به موضع ویتگنشتاین در مورد عینیت بهتر است ابتدا تعریفی از آن ارائه دهیم. جوزف هانا یک دسته‌بندی از معنای عینیت را به نقل از الیزابت لوید (Elizabeth Lloyd) به صورت زیر ارائه می‌دهد:

- ۱- عینی به معنای مجزا، بی‌طرفانه، بدون تعصب، غیر شخصی، ...، و نداشتن دیدگاه است...؛
- ۲- عینی به معنای عمومی، در دسترس عامه، مشاهده‌پذیر، یا (حداقل علی‌الاصول) در دسترس است؛
- ۳- عینی به معنی وجود مستقل و جداگانه از ماست؛

۴- عینی به معنای وجود واقعی داشتن، واقعا واقعی، نحوه واقعی وجود اشیاء (Hanna, 2004: 340) برگرفته از مقاله «بدهمی مفهوم عینیت در علوم انسانی و اجتماعی» (پایا، ۱۳۹۵: ۳۹۴-۴۳۳)

از بین تعریف‌های فوق، تعریف‌های سوم و چهارم تقریباً دیدگاه کسانی است که واقع‌گرایی و عینیت‌گرایی را یکی می‌دانند. تعریف اول هم دیدگاه کسانی است که تلاش می‌کنند در قضاوت‌های خود، پیش‌فرض‌ها و دیدگاه‌های ذهنی خود را به‌طور کامل کنار بگذارند و بی‌طرفانه

به موضوع مورد نظرشان نگاه کنند. تعریف دوم تعریفی است که رویکرد ویتگنشتاین را می‌توان به آن نزدیک‌تر دانست.

لازم به ذکر است که علاوه بر آنچه در بالا ذکر شد که فهم رایج در میان بسیاری از فلاسفه بوده است، بسیاری دیگر از فلاسفه دوران جدید تا همین اواخر عینیت‌گرایی را به معنایی می‌فهمیدند که پوزیتیویست‌ها مطرح ساخته بودند، یعنی امری که «قابل تحقیق تجربی» (Verifiability) باشد؛ و ویتگنشتاین متاخر نیز به اعتبار آن که امور را به شیوه‌ای رفتارگرایانه به آن چه که در بیرون قابل تحقیق تجربی است ارجاع می‌دهد، از دید آن‌ها عینیت‌گرا به شمار می‌آید. در طغیان در برابر این دیدگاه پوزیتیویست‌ها بود که گروهی دیگر از فیلسوفان که تاکید بر جدا بودن علوم انسانی و اجتماعی و متفاوت بودن فهم (Understanding) با تبیین (Explanation) دارند و بنابراین معتقد بودند که نمی‌توانند معیار عینیت پوزیتیویست‌ها را احراز کنند، سودا را یکسره کردند و گفتند برای ما، فهم و همدلی (Sympathy) و ذهنیت اصل است و نه عینیت پوزیتیویستی؛ ولی با توجه به آن چه خواهد آمد نمی‌توان این نگاه پوزیتیویستی به عینیت را در مورد ویتگنشتاین دوم پذیرفت.

ویتگنشتاین عینیت را در لایه زبان و به معنای «بین‌الذهانی» (Intersubjective) بودن در نظر می‌گیرد. از نظر او «برای مفاهمه به واسطه زبان نه فقط در تعاریف، بلکه (هر قدر هم عجیب جلوه کند) توافقی در احکام لازم است» (ویتگنشتاین، ۱۳۹۹: قطعه ۲۴۲). به عنوان مثال «اگر انسان‌ها به‌طور کلی در مورد رنگ چیزها توافق نداشتند... در این صورت مفهوم فعلی ما از رنگ نمی‌توانست وجود داشته باشد» (Wittgenstein, 2007: 351) و از این رو هنفلینگ در کتاب فلسفه پسین ویتگنشتاین می‌نویسد:

«ویتگنشتاین بر این باور است که زبان، برای این که معیاری برای صواب و خطا به دست آورد، بر «توافق در احکام» (Agreement in judgements) متکی است. نباید گمان کرد که معیاری فراتر از آن، یعنی واقعیتی مادی یا ذهنی، وجود دارد که مفاهیم ما می‌توانند با آن

قیاس شوند و اعتبارشان احراز گردد. این سخن درباره ریاضیات هم صادق است» (هنفلینگ، ۱۳۹۷: ۱۹۹-۲۰۰)

در واقع ویتگنشتاین هر جا که از «انسان‌ها» یاد می‌کند مقصودش کسانی‌اند که در یک بازی زبانی خاص با یکدیگر اشتراک دارند و بنابراین قادر به فهم بین‌الذهانی در میان خود هستند. این رویکرد را بعضی از مفسرین، ایدئالیسم زبانی (Linguistic Idealism) نام‌گذاری کرده‌اند. ایدئالیسم زبانی در مقابل ایدئالیسم ذهنی یا ایدئالیسم اونتولوژیک اشاره به این دارد که در این رویکرد عین‌های خارجی و جهان طبیعی به عنوان معیار عینیت نیستند، بنابراین نه نام رئالیسم بلکه نام ایدئالیسم را باید روی آن نهاد. از طرفی چون معیارها، معیارهای ذهنی نیستند بلکه معیارهایی‌اند که در زبان انسانی به عنوان جنبه بیرونی و عمومی تفکر انسان نمود پیدا می‌کنند بنابراین می‌توان صفت زبانی را برای آن قائل شد. پایا می‌نویسد:

«ایدئالیسم زبانی که واقعیات را برساخته سیستم‌های گفتار می‌داند یکی از انواع ایدئالیسم مفهومی است... بر اساس این نظریه، واقعیت فی‌نفسه، توده بی‌شکلی است که در غیاب مفاهیمی که از سوی افراد برای تحدید آن‌ها به کار برده می‌شود فاقد تشخیص و عینیت است» (پایا، ۱۳۸۲: ۴۴۵)

در واقع ویتگنشتاین به واقعیتی خارج از زبان و بازی‌های زبانی توجه نمی‌کند. او نوعی رویکرد پدیدارشناسانه (Phenomenological) یا شبه‌پدیدارشناسانه (Pseudo-phenomenological) دارد که طبق آن به دنبال حقیقتی در پس پشت ظواهر عالم نمی‌گردد (Gier, 1981; Van Peursen, 1959). بنابراین اسناد رویکرد ایدئالیسم زبانی به او چندان بی‌مسما نیست.

### ۱-۳. عینیت یقین

ویتگنشتاین در بحث یقین نیز معتقد به «یقین عینی» (Objective Certainty) است نه «یقین ذهنی» (Subjective Certainty) یا شخصی. او در کتاب در باب یقین سه بار از عبارت یقین عینی (۱۹۴، ۲۰۳، ۲۷۳) و دو بار از عبارت یقین شخصی (۱۹۴، ۲۴۵) استفاده می‌کند و در

صدد است نشان دهد که یقین مورد نظر او که در صدد اثبات وجود آن است یقین عینی است نه شخصی.

از دید ویتگنشتاین «اگر همه چیز به سود فرضیه‌ای سخن بگویند و هیچ چیز بر ضد آن» (۲۰۳) نباشد در این صورت می‌توان گفت «به نحو عینی یقینی است» (۲۰۳) مثلاً «اگر هر آن‌چه شاهد تلقی می‌کنیم حاکی از این است که زمین مدت‌ها پیش از تولد من وجود داشته است» (۲۰۳) در این صورت «فرض مخالف هیچ‌گونه مویدی ندارد» (۲۰۳) و از این رو چنین فرضیه‌ای به نحو عینی یقینی است. بنابراین چنان‌که هنفلینگ هم به آن اشاره کرد می‌توان گفت معیار عینیت در ویتگنشتاین «توافق در احکام» است. پس یقین عینی از دید او یقینی است که مورد توافق همگان باشد و البته «همگان» برای ویتگنشتاین در واقع کسانی‌اند که در یک بازی زبانی خاص یا یک شیوه زیست خاص شریک‌اند.

لازم به ذکر است که توافق در احکام از نظر ویتگنشتاین به معنای قراردادگرایی که در آن جمعی به صورت آگاهانه و خودخواسته بر چیزی توافق می‌کنند نیست. از دید او «این که من دو دست دارم باوری تزلزل‌ناپذیر است» (۲۴۵) و «این بیان می‌کند که من حاضر نیستم چیزی را به عنوان برهان در رد این گزاره بپذیرم» (۲۴۵). در واقع یقینات مورد نظر ویتگنشتاین که در قالب نظامی از گزاره‌ها به عنوان جهان-تصویر (World-Picture) در انسان شکل می‌گیرند در طول سالیان دراز در شکل زندگی و نحوه معیشت انسان‌ها به صورت خودبه‌خودی و بی‌دلیل و حتی در بسیاری موارد گویی به صورت غریزی در انسان‌ها به وجود می‌آیند و از این رو به صورت توافقی و قراردادی هم کنار گذاشته نمی‌شوند.

ویتگنشتاین در پاسخ به این سوال که «چه وقت چیزی به نحو عینی یقینی است؟» (۱۹۴) پاسخ می‌دهد «وقتی که امکان اشتباه [Mistake] نباشد» (۱۹۴) و این اشتباه‌ناپذیری در گفتار او کمی عجیب به نظر می‌رسد. ویتگنشتاین یقینات را به صخره ساحل رودخانه تشبیه می‌کند: «آری بخشی از ساحل آن رودخانه از صخره سختی است که در معرض تغییری نیست یا در معرض تغییری نامحسوس است و بخشی دیگر از شن و ماسه‌ای که این‌جا و آن‌جا شسته و ته‌نشین می‌شود» (۹۹) و این به معنی این است که یقینات ویتگنشتاین تغییرناپذیر به معنای مطلق نیستند.

پس «این چه نوع امکانی است؟ آیا نباید اشتباه [Mistake] منطقا منتفی باشد؟» (۱۹۴) نظر ویتگنشتاین در عین حال ظاهراً این است که اشتباه باید منطقا منتفی باشد و این خود بر پیچیدگی و عجیب بودن نظر او می‌افزاید.

نکته‌ای در این‌جا نیاز به توضیح دارد. عقل‌گرایان نقاد میان خطا (Error) و اشتباه (Mistake) تمایز قائل می‌شوند. خطا عبارت است از عدم تطابق میان دعوای معرفتی ما و واقعیت بیرونی، اما اشتباه عبارت است از عدم رعایت قواعدی قراردادی که ما خود وضع کرده‌ایم، مانند قواعدی که در بازی‌های زبانی یا در بازی‌های واقعی نظیر فوتبال وضع می‌کنیم. بنابراین اشتباه خاص‌تر از خطاست. در مورد ویتگنشتاین می‌توان گفت از آن‌جا که او واقعیت را به قلمرو بازی‌های زبانی فرو می‌کاهد و مرز واقعیت را برای هر فرد مرز زبان او به شمار می‌آورد، خطا (به معنایی که در بالا آمد) منطقا برای او منتفی است و تنها اشتباه (به معنایی که گذشت) در نظام نظری او «معنا» پیدا می‌کند. از دید او «شک در وجود چیزی، تنها در یک بازی زبانی کارگر می‌افتد» (۲۴) و بازی زبانی مبتنی بر قاعده است. «چنین قاعده‌ای به چه کار ما می‌آید؟ آیا امکان ندارد در به کار بستن آن (باز هم) اشتباه [Wrong] کنیم؟» (۲۶) از دید ویتگنشتاین «تمرین در کاربرد قاعده همچنین نشان می‌دهد اشتباه کردن [Mistake] در به کارگیری آن چیست» (۲۹). بنابراین اشتباه از دید او منطبق نبودن ادعا با واقعیت نیست بلکه عدول از قواعد قراردادی وضع شده توسط خود ماست. بر اساس ترجمه انگلیسی در باب یقین (ترجمه دنیس پل و آنسکوم ۱۹۶۹) ویتگنشتاین ۱۰۱ بار از واژه Mistake، ۷۴ بار از واژه Wrong و ۷ بار از واژه Error استفاده می‌کند و تقریباً در تمام موارد واژه‌های مذکور را به معنایی به کار می‌برد که برای واژه «اشتباه [در معنای Mistake]» ارائه کردیم.<sup>۹</sup> همین کاربردهای متفاوت سه واژگان متفاوت برای بیان مفهوم اشتباه از جانب ویتگنشتاین، راه را برای ارتکاب مغالطه اشتراک لفظ باز می‌کند.

در توضیح این مدعای ویتگنشتاین که باید «اشتباه منطقا منتفی باشد» (۱۹۴) می‌توان گفت نکته اصلی در برداشت معنای «منطقا» از دید او نهفته است. منظور او از «منطقا» آن چیزی نیست که در استدلال‌های واقع‌گرایان یا مبنایان سنتی از آن منظور می‌شود، یعنی چیزی که به هیچ‌وجه

و تحت هیچ شرایطی دچار خدشه نمی‌شود. ویتگنشتاین «منطقاً» را در مورد قضایای ریاضی و تجربی به یک معنا به کار می‌برد. او در کتاب *ملاحظات بر مبانی ریاضیات* می‌نویسد:

«اگر فرض کنید که یک گزاره در سیستم راسل قابل اثبات باشد، این به معنای درست بودن آن در معنای راسلی است... علاوه بر این: اگر فرض شود که این گزاره در معنای دیگری غیر از معنای راسلی نادرست است در این صورت تناقضی نیست که آن در سیستم راسل اثبات شدنی باشد. (آنچه در شطرنج «باخت» نامیده می‌شود، ممکن است در بازی دیگری به معنای پیروزی باشد)» (Wittgenstein, 1998: 118-119)<sup>۱۰</sup>

و این به معنی این است که درستی و نادرستی قضایای ریاضی هم به ظرف و زمینه‌های خاص بستگی دارد. پس بین قضایای تجربی و ریاضی از دید ویتگنشتاین مرز مشخص و روشنی وجود ندارد. همان‌طور که نسبت یقینی بودن به قضایای ریاضی می‌دهیم، برخی قضایای تجربی هم می‌توانند یقینی باشند و همان‌طور که قضایای تجربی در معرض خدشه قرار دارند قضایای ریاضی هم می‌توانند دچار خدشه شوند، چرا که هر دوی آن‌ها بر اساس «توافق در احکام» و در شکل زندگی شکل گرفته‌اند. اگر قضایای تجربی در خارج از بازی‌های زبانی انسان دارای صدق منطقی و ضروری نیستند قضایای ریاضی نیز چنین نیستند. این قضایا صرفاً در ارتباط با پذیرش بدون دلیل صدق شماری از اسیوم‌ها در یک سیستم اسیوماتیزه خاص، صادق‌اند.<sup>۱۱</sup>

بنابراین وقتی ویتگنشتاین صحبت از «منطقاً منتفی» می‌کند این به معنای یک ضرورت منطقی یا متافیزیکی نیست بلکه منظور او را باید در همین حیطه بازی‌های زبانی انسانی فهم کرد. در بازی‌های زبانی گاهی احتمال اشتباه حتی در یقینی‌ترین قضایای لایه‌های زیرین بازی هم وجود دارد ولی «تفاوتی هست میان اشتباهی [Mistake] که، به تعبیری، جایی در بازی برای آن پیش‌بینی شده است، و بی‌قاعدگی [Irregularity] کاملی که استثنائاً پیش می‌آید» (۶۴۷). این احتمالات استثنایی و این‌گونه خط‌پذیری «به من حق نمی‌دهد که در این‌جا از اشتباهی [Mistake] ممکن سخن بگویم» (۶۶۲) چرا که «اگر چنین کنم، بازی را غلط اجرا کرده‌ام (۶۶۲) زیرا شکل‌گیری و اجرای درست بازی زبانی مبتنی بر «گزاره‌های لولایی» و این‌گونه یقینات است



و من «حق دارم بگویم» امکان ندارد در این جا اشتباه [Mistake] کنم، حتی اگر بر خطا [Error] باشم»<sup>۱۲</sup> (۶۶۳).

بنابراین این گونه موارد را ویتگنشتاین اشتباهات استثنایی می‌داند که نباید در بازی مان واردشان کنیم و گرنه بازی را غلط اجرا کرده‌ایم، و اگر این گونه احتمالات را در نظر بگیریم از دید او هیچ بازی زبانی‌ای شکل نمی‌گیرد. پس اشتباهات استثنایی در بازی زبانی از دید ویتگنشتاین مانع این نیست که ما اشتباه را «منطقاً منتفی» بدانیم و در پاسخ به این سوال که «چه وقت چیزی به نحو عینی یقینی است؟» می‌توانیم بگوییم «وقتی که امکان اشتباه [Mistake] نباشد» و از آن جا که در «گزاره‌های لولایی» و یقینیات مورد نظر او به این معنا امکان اشتباه وجود ندارد پس آن‌ها «به نحو عینی» یقینی هستند.

#### ۴. ارزیابی دیدگاه ویتگنشتاین در باب یقین از منظر عقلانیت نقاد

از منظر عقلانیت نقاد می‌توان دیدگاه ویتگنشتاین در باب یقین را لاقلاً از سه جهت مورد نقد قرار داد.

##### ۴-۱. عینیت‌گرایی ناموفق

در بین چهار تعریف ارائه شده از عینیت معرفت چنان که گفته شد رویکرد ویتگنشتاین به تعریف دوم که بر همگانی و بین‌الذهانی بودن تاکید دارد نزدیک‌تر است. اما از منظر عقلانیت نقاد می‌توان گفت حتی با تحقق شرط بین‌الذهانیت هنوز یک قدم تا رسیدن به عینیت واقعی فاصله وجود دارد و آن آمادگی در دسترس عموم قرار گرفتن برای ارزیابی نقادانه است؛ چرا که «عینیت... مفهومی قوی‌تر از «بین‌الذهانی بودن» دارد که برخی از نویسندگان عقل‌گرای غیر نقاد [و نیز شماری از نویسندگان عقل‌گرای نقاد] از آن استفاده می‌کنند. «بین‌الذهانی بودن» می‌تواند مورد قبول نسبی‌گرایی چون کوهن یا فایراند باشد که به امکان دیالوگی بین‌الذهانی در درون پارادایم‌ها یا سنت‌ها یا اشکال زندگی خاص معتقدند» (پایا، ۳۹۵: ۴۱۷) پس در مورد تعریف دوم الیزابت لوید می‌توان گفت:

«این تعریف تنها در مورد در دسترس عموم بودن دعاوی صحبت می‌کند، اما چیزی در باب قابلیت ارزیابی آن‌ها، خواه از نظر تجربی خواه از نظر تحلیلی، نمی‌گوید. معذالک، همین قسمت دوم معیار ارائه شده توسط عقل‌گرایان نقاد برای عقلانیت است که خیلی مهم است» (پایا، ۱۳۹۵: ۴۳۰)

بنابراین می‌توان گفت تعریف ویتگنشتاین از عینیت که به معنای بین‌الذهانی بودن است تعریف ناقصی است ولی با اضافه کردن قید «قابلیت ارزیابی در حیطه عمومی»، به این شرط که «حیطه عمومی» را فراتر از چارچوب‌های محدود شده به وسیله بازی‌های زبانی و اشکال زندگی بدانیم، همان تعریفی از عینیت خواهد بود که مورد نظر عقل‌گرایان نقاد قرار دارد. ویتگنشتاین متاخر، تجربه‌گراست و نه عقل‌گرا و بنابراین به ظرف و زمینه‌های خاص اتکا دارد و از آن‌جا که او فهم معنا را در گرو مشارکت در بازی زبانی می‌داند، ناگزیر به نوعی قیاس‌ناپذیری (Incommensurability) تسلیم می‌شود که امکان بررسی عینی را در بیرون از یک بازی زبانی از بین می‌برد، چرا که او تنها در تراز یک بازی زبانی و شیوه زیست مشترک بین بازیگران خاص آن شیوه می‌تواند به عینیت پای‌بند باشد. ولی در عقل‌گرایان نقاد زبان با عقل که جنبه‌ای عام و فراگیر دارد، و محدود به شیوه‌های زیست خاص یا سنت‌های معین نیست ارتباط تنگاتنگ دارد. گرچه نمی‌توان منکر این شد که نوعی «صورت حیات علمی» (Scientific Form of Life) یعنی شیوه زندگی کسانی که خود را وقف علم می‌سازند وجود دارد ولی این صورت حیات علمی ارتباطی به «محتوای» دعاوی مطروحه از جانب کسانی که به آن وابسته‌اند ندارد، چرا که محتوا مستقل از صورت حیات، قابل ارزیابی است و منطقی‌میان آن محتوا و آن صورت تفاوت وجود دارد. در واقع علاقه عقلانیت نقاد بیشتر متوجه خود نظریه‌ها و مساله صدق آن‌ها و نزدیکی‌شان به حقیقت است، «و این علاقه نوعی علاقه نقادانه، نوعی علاقه متکی به استدلال است. به این اعتبار این رهیافت، بر خلاف کیش‌های دیگر، چیزی شبیه به «غیر قابل قیاس بودن» که بدان اشاره شد، تولید نمی‌کند» (پوپر، ۱۳۸۴: ۱۲۲).

از طرف دیگر می‌توان گفت ویتگنشتاین، همان‌طور که واقعیت را معیار عینیت قرار نمی‌دهد آن را معیار صدق هم قرار نمی‌دهد. در ویتگنشتاین داور اصلی، به عوض واقعیت بیرونی به توافق جمعی بدل می‌شود. البته از منظر عقل‌گرایان نقاد نیز عینیت «نه معادل صدق است و نه معادل واقعیت. عینیت ویژگی دعاوی معرفتی یا حدس‌های ماست» (پایا، ۱۳۹۵: ۴۱۷) ولی از دید آن‌ها «نقادی... تنها با پای‌بندی به صدق تطابقی و قبول این نکته که راه دسترسی عینی (قابل دسترس در حیطه عمومی) به واقعیت از رهگذر برساختن گمانه‌هاست، امکان‌پذیر می‌شود» (پایا، ۱۳۹۶). پس ملاک عینیت در عقلانیت نقاد، دسترس‌پذیر بودن مدعا و قابل نقد بودن آن در حیطه عمومی است و ملاک واقعیت هر هستاری، داشتن توان تاثیرگذاری بر محیط و هستارهای موجود در آن است؛ در حالی که در ویتگنشتاین تاکید بر استعاره بازی و تکیه بر «توافق همگانی» (در چارچوب بازی‌های زبانی و اشکال زندگی)، او را از توجه به واقعیت‌های بیرونی و عینی غافل ساخته و رویکردش را به نوعی اعتبار‌گرایی و نیز در نتیجه نسبی‌گرایی تمام عیار تحویل می‌کند که در آن گویی واقعیت بیرونی تابع قواعدی که خود وضع می‌کنیم قرار داده می‌شود. در چنین رویکردی صدق اهمیت ندارد و تابع توافق است و به همین اعتبار اشتباه نیز تابع توافق می‌شود. بنابراین در بحث عینیت اگر ویتگنشتاین را در زمره رئالیست‌های سنتی جای دهیم، با توجه به رویکرد پدیدارشناسانه و معناگرایانه‌ای که دارد و با توجه به این که به هیچ یقین مسلم و قطعی و همیشگی پای‌بند نیست، خودبه‌خود از زمره آنان طرد می‌شود؛ و اگر او را در زمره پیروان همگانی بودن معرفت جای دهیم، محدودیتی که به واسطه تاکید بر همگانی بودن صرفاً در دایره صورت‌های زندگی خاص و بازی‌های زبانی خاص، بر رویه عینیت‌گرایانه او تحمیل می‌شود، آن را از اطلاق و کلیت‌عاری می‌سازد.

## ۲-۴. برتر نشانیدن معنا از حقیقت در تکاپوهای معرفتی

کواین در کتاب کلمه و شی، نظریه «عروج معناشناسانه» (Semantic Ascent) را به عنوان روش اصلی پژوهش‌های فلسفی معرفتی می‌کند (Quine, 2013)، روشی که به جای سخن گفتن از اشیا و هستومندها درباره واژه‌های متناظر آنها در زبان (یا یک چارچوب زبانی خاص) سخن می‌گوید و در واقع توجه خود را از وجه مادی به وجه صوری منتقل می‌کند و تلاش می‌کند همه

مسائل فلسفی و علمی را به معنا و مسائل زبانی تقلیل دهد (پایا، ۱۳۸۲: ۴۴). ویتگنشتاین نیز تمام دغدغه‌اش در هر دو دوره فکری مساله معنا و معناداری بوده است و به هر چیزی از این منظر نگاه می‌کند. رویکرد او رویکردی است که معنا را ابزار کاوش در واقعیت قرار می‌دهد. به این اعتبار می‌توان مدعی شد که او از همان ابتدا در مسیری نادرست کاوش‌های فلسفی خود را به پیش برده است، چرا که هر چند زبان و معنا نقشی اساسی در بده بستن‌های معرفتی ایفا می‌کنند، کاوش از واقعیت با طرح پرسش از معناداری گزاره‌ها، شیوه‌ای کارآمد برای فهم واقعیت نیست. معناداری به واقعیت ارجاع ندارد بلکه به رابطه ما با برساخته‌های خودمان راجع است. از آن جا که معنا دستخوش تغییر است و این امر به‌خصوص در ویتگنشتاین متاخر که معنا را با کاربرد یکسان می‌داند با تواتر بیشتری قابل تحقق است، راه به سوی واقعیت می‌تواند دستخوش بازی‌های معنایی شود. روش ویتگنشتاین را از این منظر می‌توان همان روش عروج معناشناسانه کواین دانست؛ رویکرد او در واقع می‌تواند شخص را در چنبر معنا و بازی‌های زبانی که می‌توانند نامتناهی باشند و راه به جایی نبرند، محبوس کند. در حالی که معیار فهم واقعیت نه معنا، بلکه حقیقت است که ستون اصلی خیمه همه مباحث معرفت‌شناسانه را تشکیل می‌دهد. از این رو پوپر توصیه می‌کند که:

«هرگز به خودتان اجازه ندهید که تحریک شوید مسائل مربوط به واژه‌ها و معانی آن‌ها را جدی بگیرید. آن چه باید جدی گرفته شود مسائل واقعی و ادعاهایی درباره واقعیت‌ها است؛ از جمله نظریه‌ها و فرضیه‌ها و مسائلی که آنها حل می‌کنند و مسائلی که مطرح می‌کنند» (Popper, 2005b: 15)<sup>۱۳</sup>

از دید ویتگنشتاین در هر دو دوره تکاپوهای فلسفی‌اش، پرسش از معناداری، ما را به فهم واقعیت می‌رساند، و زبان (که از نظر او اساسا به روشنگری درباره معنا اهتمام دارد) مرزهای واقعیت هر فرد را مشخص می‌کند، منتها واقعیتی که در دو دوره متفاوت است. در دوره نخست یک واقعیت میان همه مشترک بود ولی در دوره دوم به شمار بازی‌های زبانی که می‌توانند نامتعیین باشند، واقعیت موجود است، و واقعیت‌های متفاوت و متنوع، آن هم به نحو قیاس‌ناپذیر، عملا به معنای نفی واقعیت است. در واقع ویتگنشتاین دوم همچون ایدئالیست‌های مفهومی یا زبانی واقعیت را

چیزی می‌داند که برایش توصیفی در زبانی ارائه شده باشد، آن واقعیت واقعی است مرتبط با آن زبان و معنادار در آن زبان. با این رویکرد همه چیز از جمله مسائلی مانند «خدا» یا حتی احساسی مانند «درد» فقط به عنوان یک شبکه معنایی اهمیت می‌یابند نه به عنوان واقعیتهای بیرونی. می‌توان گفت با رویکرد ویتگنشتاین عملاً ما خود را گرفتار یک دور بی‌انتهای در یک شبکه معنایی نامتناهی می‌کنیم که دیگر راهی به بیرون پیدا نخواهیم کرد. البته از نظر ویتگنشتاین در این شبکه معنایی یک توقف‌گاه نهایی وجود دارد و در نهایت ما به جایی می‌رسیم که دیگر پرسش از دلیل و موجه‌سازی کار درستی نیست چرا که مثلاً دیگر «درباره گزاره‌ای مثل «می‌دانم که مغز دارم»» (۴) نمی‌توانیم شک کنیم. اما اگر کسی مثل مور از ویتگنشتاین بخواهد که بگوید دقیقاً مقصودش از «مغز» چیست و این بازی را ادامه دهد، نهایتاً کار به آنجا می‌رسد که ویتگنشتاین تنها می‌تواند در یک بازی زبانی خاص که ضرورتی ندارد دیگران در آن با او شریک باشند، توضیحات خود را ادامه دهد. در واقع در بسیاری مدعیات ویتگنشتاین در بندهای تحقیقات فلسفی و در باب یقین، می‌توان پرسید که این عبارات به کدام بازی زبانی و کدام شکل زندگی تعلق دارند، و باز هم با مطرح کردن مکرر این پرسش، بسیاری از آن‌چه که ویتگنشتاین پیشاپیش مفروض گرفته است، در معرض دید عام قرار می‌گیرد و بنابراین می‌توان آن‌ها را مورد نقد قرار داد.

### ۳-۴. تعاریف با درجه کفایت درخور تامل

ویتگنشتاین در بسیاری بحث‌هایش مباحث خود را بر اساس تعاریفی که خود پیشنهاد می‌کند به پیش می‌برد. البته از آنجا که تعاریف اعتباری‌اند هر کس می‌تواند هر تعریفی را که می‌خواهد ارائه دهد. از منظر عقلانیت نقاد تعاریف اساساً واجد اهمیت معرفت‌شناسانه چندانی نیستند، از این رو پوپر در شناخت عینی می‌نویسد:

«به همین دلیل من تأکید کرده‌ام که علاقه‌ای به تعاریف ندارم، چون همه تعاریف‌ها باید از اصطلاحات تعریف نشده استفاده کنند؛ قاعدتاً چندان مهم نیست که آیا ما از یک اصطلاح به عنوان اصطلاحی ابتدایی استفاده می‌کنیم یا به عنوان اصطلاحی تعریف شده» (Popper, 1972: 58)

و در جامعه باز و دشمنان آن نیز می‌نویسد:

«چنان که دیده‌ایم، علم برای تعیین معنای اصطلاحات خود از تعاریف استفاده نمی‌کند، بلکه از آن‌ها صرفاً به منزله برچسب‌هایی که نشانه‌های اختصاری آشنا بر روی‌شان درج شده است بهره می‌گیرد. و علم به تعاریف وابسته نیست؛ همه تعاریف می‌توانند بدون از دست رفتن اطلاعاتی که [به وسیله نظریه‌های علمی] ارائه می‌شوند، حذف شوند.» ( Popper, ) (2013, p. 234)

از این منظر تعاریف صرفاً در مقام «سنگ‌گذرها» (Stepping Stones) برای تحریر محل نزاع و آغاز بحث به کار می‌روند، اما خود بحث همواره با تکیه به حدس‌ها و گمانه‌ها به پیش می‌رود که قابل صدق و کذب‌اند. نکته مهم در مورد تعاریف این است که آیا آن‌ها کارآمدند یا نه. در مورد تعاریف این پرسش را مطرح نمی‌کنیم که آیا صادقند یا نه، چرا که تعاریف، معروض خطا واقع نمی‌شوند. تعاریف، چنان‌که گذشت، اعتباری‌اند و درباره آن‌ها نمی‌توان استدلال عقلی کرد، بلکه می‌باید با ملاک‌های عملی آن‌ها را سنجید<sup>۱۴</sup>. می‌توان گفت پذیرش هر تعریف صرفاً بر مبنای ملاحظات عمل‌گرایانه (پراگماتیستی) صورت می‌گیرد، یعنی این نکته که آیا آن‌ها کار ما را در پیشبرد بحث تسهیل می‌کنند یا نه<sup>۱۵</sup>.

بنا بر آن چه گذشت نقدی متوجه بهره‌گیری ویتگنشتاین از تعاریف مورد نظرش نیست. اما پرسشی که بلافاصله در پی عرضه تعاریف مطرح می‌شود این است که آیا از کارآمدی لازم برخوردارند. از آن‌جا که کارکرد تعاریف تحریر محل نزاع (به اصطلاح قدما) است، کارآمدی آن‌ها این‌گونه سنجیده می‌شود که تا چه اندازه می‌توانند زمینه گفت‌وگو میان اندیشه‌های مختلف و نقادی دعاوی و نظریه‌ها را فراهم کنند. از نظر ویتگنشتاین کارکرد تعاریف تنها در درون بازی‌های زبانی که طرفین بحث در آن مشارکت دارند قابل سنجش است. این نکته از همان آغاز برای تعاریف ویتگنشتاین نوعی محدودیت پدید می‌آورد.

## نتیجه‌گیری

ویتگنشتاین در دفاع خود از یقین، بر خلاف دکارت و مور و دیگر یقین‌گرایان به دنبال صورت‌بندی استدلال‌هایی منطقی یا عقلانی بر علیه شکاکیت نیست بلکه می‌خواهد از اساس معناداری آن را خدشه‌دار سازد. از نظر او شک نسبی و شناخت مقوله‌های معرفتی‌اند ولی شک مطلق و یقین از حوزه معرفت بیرون هستند.

یقین از نظر ویتگنشتاین امری عینی است نه ذهنی و روان‌شناختی. در واقع ویتگنشتاین یقین را نه به معنای اطمینان تک‌تک افراد به چیزی بلکه آن را محصول نوعی توافق جمعی در یک بازی زبانی می‌داند؛ چرا که «ما به جمعی متعلقیم که با علم و تعلیم و تربیت به یکدیگر پیوند خورده‌اند» (۲۹۸). از نظر او شکل‌گیری هر شک و شناختی فقط بر پایه چنین یقینی امکان‌پذیر است. در نقد رویکرد ویتگنشتاین می‌توان گفت که شخص می‌تواند جنبه‌هایی از واقعیت «شناخت» داشته باشد اما این شناخت نه متکی به یقینی مطلق باشد و نه پیچیده در شکی فراگیر.

ریشه عمده مشکلات فلسفی ویتگنشتاین در این است که او در بسیاری از استدلال‌هایش از جمله در مورد شک و یقین صرفاً از طریق معیارهای معناداری بحث خود را به پیش می‌برد نه بر اساس حقیقت عینی. معنا و حقیقت دو مفهوم کاملاً متفاوت‌اند ولی ویتگنشتاین حقیقت را در بستر معناداری معنا می‌کند. گویی حقیقت عینی در نزد او می‌تواند امری باشد که کسانی که به یک شیوه زیست خاص وابسته‌اند بر سر آن توافق می‌کنند. تعبیر ویتگنشتاین از حقیقت عینی، با آن چه که رئالیست‌ها در این خصوص می‌گویند تفاوت بنیادین دارد. رئالیست‌ها و از آن میان به‌خصوص عقل‌گرایان نقاد حقیقت را گزارشی منطبق با واقع به شمار می‌آورند. چنین گزارشی از خواست این و آن و توافق افراد مستقل است.

کوشش ویتگنشتاین در برنشاندن یقین در جایگاهی عینی و بهره‌گیری از آن برای شکست دادن شکاک مطلق، به اعتبار محدودیت‌هایی که بازی‌های زبانی پدید می‌آورند، با توفیق قرین نمی‌شود: هم شکاک مطلق و هم آن که پای‌بند به یقین مطلق است می‌توانند، بر مبنای استدلال‌های خود ویتگنشتاین مدعی شوند که در درون بازی‌های زبانی خاص خودشان،

دعاوی‌شان چالش‌ناپذیر است. مشکل اما در این جاست که این دعاوی تنها در صورتی قبول عام می‌یابند که همگان (در همه زمان‌ها و مکان‌ها) در بازی‌های زبانی مربوط به آن‌ها مشارکت ورزند.

### پی‌نوشت‌ها

۱. کل این کتاب مجموعه‌ای از یادداشت‌های اولیه ویتگنشتاین است که بعضی بدون تاریخ در برگه‌های جدا و بعضی با تاریخ در دفترچه‌های یادداشت نوشته شده و توسط آنسکوم و فون‌رایت، ویراستاری، شماره‌گذاری و مدون شده‌اند. این کتاب در ایران توسط مالک حسینی با مقابله متن انگلیسی و آخرین چاپ اصل آلمانی آن به فارسی برگردانده شده و به صورت سه زبانه (فارسی و انگلیسی و آلمانی) چاپ شده است.
۲. در این مقاله، ارجاعات ما به این کتاب اغلب بر اساس ترجمه فارسی موجود انجام گرفته و در مواردی نیز با توجه به معنای متن، تغییرات کوچکی در ترجمه داده شده است، و این ارجاعات با توجه به تعداد زیاد آن‌ها، فقط با ذکر شماره بندهای مربوطه انجام خواهد گرفت. بنابراین هر جا که ارجاعی فقط با یک شماره و بدون ذکر نام نویسنده کتاب انجام شده باشد منظور همان کتاب «در باب یقین» ویتگنشتاین خواهد بود.
۳. در متن انگلیسی واژه Critical Realism به کار رفته است که به احتمال زیاد ناشی از نوعی سهو القلم بوده است. عنوان کتاب ماسگریو و مکتبی که او به آن تعلق دارد Critical Rationalism است. عنوان نخست نامی است که فیلسوفانی نظیر رُم هَره و روی باسکار برای نامیدن رویکرد فلسفی خود استفاده می‌کنند. این رویکرد هرچند وامدار عقلانیت نقاد است اما به اعتبار پای‌بند بودن به موجه‌سازی و استقرائ‌گرایی، با عقلانیت نقاد تفاوت‌های اساسی دارد.
۴. اصلی که دکارت کل دستگاه فلسفی‌اش را بر آن بنا می‌کند: «Cogito Ergo Sum» یا «می‌اندیشم پس هستم»
۵. برهان مور ظاهراً بی‌شبهت به برهان ملاصدرا درباره بداهت وجود نیست. به نظر می‌رسد او نیز می‌خواهد بگوید وجود را نمی‌توان با برهان عقلی اثبات کرد. اما البته مور نه بهره‌های فراختری را که ملاصدرا با تکیه به این نکته اخذ می‌کند که برای وجود نمی‌توان برهان عقلی ارائه کرد و صرفاً می‌باید بدان تفتن پیدا کرد، مورد توجه قرار می‌دهد، و نه حتی بحث بداهت وجود را بسط می‌دهد.
۶. اشاره ویتگنشتاین در این‌جا به همان تعریف سنتی از معرفت (دانستن) است: معرفت = باور صادق موجه.
۷. نکته مورد نظر ویتگنشتاین آن است که برای داشتن معرفت باید باور صادق را موجه کرد، یعنی برای آن دلیل اقامه کرد. صرفاً تکرار این که «می‌دانم که دو دست دارم» دلیل فلسفی به شمار نمی‌آید.
۸. واژه مورد استفاده خود ویتگنشتاین در این بند که مترجمین انگلیسی برای برگرداندن آن از واژه Wrong استفاده کرده‌اند Irren (در معنای be wrong, be mistaken) است. اما مقصود ویتگنشتاین و نیز مترجمین در واقع همان واژه Mistake بوده است که ویتگنشتاین از آن معمولاً با واژه آلمانی Irrtums یا Irren (در معنای be wrong, be mistaken) و به همین دلیل در متن،



به منظور حفظ وحدت معنی، از این معادل فارسی استفاده شد. مترجمین انگلیسی اما متأسفانه از وحدت رویه در برگرداندن واژگان مورد استفاده ویتگنشتاین پیروی نکرده‌اند. در این خصوص بنگرید به توضیحی که در پانوشت بعد آمده است.

گاهی به متن اصلی آلمانی روشن می‌سازد که ویتگنشتاین نیز هر جا به مفهوم «اشتباه» نظر داشته است از واژه‌های مختلف آلمانی نظیر Irrtum یا Irren یا Irrtums یا falsch را در معنای wrong به کار می‌برد. در مواردی نیز از اصطلاح «معصومیت از خطا» *falsch* (در نفی آن از خود) بهره می‌گیرد (مثلاً بندهای ۱۶ و ۱۷) که معادل‌های مناسب انگلیسی برای آن عبارتند از *Infallible, Unfailing, Unerring*. مترجمین انگلیسی در این موارد از معادل انگلیسی *Wrong* (در شکل: *incapable of being wrong*) استفاده کرده‌اند. بهتر و در واقع دقیق‌تر آن می‌بود که مترجمان انگلیسی در مقابل هر واژه اصلی در متن ویتگنشتاین یک معادل ثابت را مورد استفاده قرار می‌دادند. در متن مقاله حاضر به ضرورت استفاده از متن فارسی واژگان مورد استفاده مترجم فارسی را مورد استفاده قرار داده‌ایم. اما با توضیحی که گذشت مقصود ویتگنشتاین از واژگان مختلفی که برای توضیح بحث «اشتباه» به کار می‌گیرد، همان است که در متن بیان شد.

این قبیل ملاحظات در آراء ویتگنشتاین، شماری از پیروان او، از جمله دیوید بلور، از بنیان‌گذاران رویکرد حداکثری در جامعه‌شناسی معرفت (The Strong Programme in the Sociology of Knowledge) را به مطرح کردن نظریه نسبی‌بودن نظام‌های منطقی تشویق کرد (Bloor, 1991). ویتگنشتاین، هم با نظام آکسوماتیزه هیلبرت (David Hilbert) آشنا بود و هم ماجرای قضایای گودل (Kurt Godel) را شنیده بود. او حتی تلاش کرد با تکیه به نظریه بازی‌های زبانی خود نادرستی برهان گودل را نشان دهد (که البته ظاهراً کوشش او با توفیق همراه نبود). می‌توان گفت رویکرد ویتگنشتاین به منطق و ریاضی، هر دو را نسبی می‌سازد. این نسبییت را بعدها اعضای حلقه ادینبورو در جامعه‌شناسی و به‌خصوص دیوید بلور به نحو صریح مورد تأکید قرار دادند.

در ادامه توضیحی که در متن و پانوشت‌های پیشین گذشت، هر چند مترجم فارسی در متن از واژه «خطا» استفاده کرده است، اما این واژه در متن آلمانی همان واژه *Irrtum* است که به معنای «اشتباه» نیز هست. بنابراین آن‌چه که ویتگنشتاین می‌خواهد در این بند بیان کند این است که او حق دارد بگوید در این مقام امکان اشتباه کردن ندارد، ولو آن‌که مدعایش اشتباه باشد.

بحث از معنای عبارات، هر چند در رویکردهای هرمنیوتیستی، و برخی دیگر از رویکردهای فلسفی، نظیر فلسفه تحلیل زبان در قلمرو فلسفه تحلیلی، حائز اهمیت می‌نماید، اما نکته‌ای که نمی‌باید از نظر دور داشت آن است که از آن‌جا که معنا برساخته خود ماست، کاوش‌های معنایی عمدتاً ما را به ظرفیت‌های بالقوه که در برساخته‌های زبانی مندرج است متفطن می‌سازد و احیاناً به ما کمک می‌کند تا کارکردهای معنایی تازه‌ای را به واژگان یا عبارات بیفزاییم و یا برخی از کارکردهای پیشین آن را کنار بگذاریم، عیناً نظیر همان کاری که در مورد هر تکنولوژی دیگر انجام می‌دهیم، یعنی افزودن کارکردها و فونکسیون‌های تازه و حذف برخی از کارکردها و فونکسیون‌های پیشین. به عنوان مثال اتومبیل‌های فعلی از حفظ کارکردها و فونکسیون‌های اضافی تفاوت‌های فراوانی با اولین نمونه‌های اتومبیل دارند. هر چند که در

کارکردهای اصلی با آن‌ها شبیه‌اند. از آن‌جا که امکان افزودن کارکردهای تازه به گونه‌ای نامتین و پایان‌ناپذیر وجود دارد، در بحث از معنا می‌توان کاخ‌هایی هوش‌ریا از معانی و استعاره‌ها و تمثیل‌ها بر ساخت از هر معنایی، معنایی دیگر مراد کرد و هر اشارتی را به اشارتی دیگر مرتبط ساخت و به همین ترتیب الی غیر النهایه. این کاخ‌های زیبا از معانی، البته ممکن است واجد ظرفیت‌های معین کشف "Heuristic" باشند، اما به معنای دقیق کلمه آن‌گاه در کاوش‌های فلسفی واقعا کمک کار خواهند بود که به واقعیت‌های بیرون از خود راه بنمایاند و ما را در مسیر دستیابی به حقایقی در باره واقعیت مدد رسانند. دلیل این مدعا آن است که هدف همه تکاپوهای معرفت‌شناسانه شناخت جنبه‌های مختلف واقعیت است، چنان‌که هست، و این چیزی نیست جز روایتی حقیقی از واقعیت.

برای بحث دقیقی درباره جایگاه تعاریف از منظر علم جدید و نقد رویکرد سنتی (ارسطویی) به تعاریف، بنگرید به بخش ۱۱ از فصل ۱۱ کتاب *جامعه باز و دشمنان آن*، کارل پوپر، ترجمه عزت‌الله فولادوند، تهران: انتشارات خوارزمی، ۱۳۷۵.

یک مثال بارز در این مورد در بحث از آکسیوم‌های نظام‌های آکسیوماتیزه ریاضی است؛ و یک نمونه جالب در این زمینه تغییری است که پئانوی ریاضیدان در تعریف یکی از آکسیوم‌های پیشنهادی در نظام آکسیوماتیزه خود برای حساب پیشنهاد کرد.

## منابع

- پایا، علی (۱۳۹۵) *فلسفه تحلیلی از منظر عقلانیت نقاد-نظریه‌ها و کاربردها*. چاپ اول. تهران: طرح نقد.
- پایا، علی (۱۳۸۲) *فلسفه تحلیلی: مسائل و چشم‌اندازها*. چاپ اول. تهران: طرح نو.
- پایا، علی (۱۳۹۶) «گره‌گشایی به شیوه فیلسوفان و مهندسان»، مجموعه مقالاتی درباره علم و تکنولوژی و سیاست‌گذاری. چاپ اول. تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
- پوپر، کارل (۱۳۸۴) *اسطوره چارچوب، در دفاع از علم و عقلانیت*. ترجمه علی پایا. چاپ دوم. تهران: طرح نو.
- چیشلم، رودریک (۱۳۷۸) *نظریه شناخت*. ترجمه مهدی دهباشی. چاپ اول. تهران: حکمت.
- دکارت، رنه (۱۳۷۵) «گفتار در روش درست راه بردن عقل و جست‌وجوی حقیقت در علوم» ضمیمه کتاب *سیر حکمت در اروپا* نوشته محمدعلی فروغی. ترجمه محمدعلی فروغی. چاپ اول. تهران: البرز.
- طباطبایی، محمدحسین (۱۳۹۴) *نهایه الحکمه*. ترجمه علی شیروانی. ج ۱-۳. چاپ نهم. قم: دارالفکر.
- کاپلستون، فردریک چارلز (۱۳۸۰) *تاریخ فلسفه: یونان و روم*. ویراسته اسماعیل سعادت، ترجمه سیدجلال‌الدین مجتبی. ج ۱. چاپ ۴. تهران: انتشارات سروش و انتشارات علمی و فرهنگی.
- کنی، آنتونی (۱۳۹۲) *معماری زبان و ذهن در فلسفه ویتگنشتاین*. ترجمه محمدرضا اسمخانی. چاپ اول. تهران: ققنوس.

- مطهری، مرتضی (۱۳۷۲) مجموعه آثار استاد شهید مطهری. ج ۱-۳۰. چاپ ۸ قم - ایران: صدرا.
- مور، جورج ادوارد (۱۳۸۲) «برهان عالم خارج». ترجمه منوچهر بدیعی، ارغنون، شماره ۸/۷: ۱۲۳-۱۴۷.
- میلر، دیوید (۱۳۹۸) «غلبه بر اعتیاد به موجه‌سازی». ترجمه علی پایا، نامه فرهنگستان، شماره ۵: ۱۴۵-۱۵۸.
- هنفلینگ، اوسوالد (۱۳۹۷) فلسفه پسین ویتگنشتاین. ترجمه مینو حجت. چاپ اول. تهران: هرمس.
- ویتگنشتاین، لودویگ (۱۳۹۹) تحقیقات فلسفی. ترجمه مالک حسینی. چاپ اول. تهران: هرمس.
- ویتگنشتاین، لودویگ (۱۳۸۷) در باب یقین. ترجمه مالک حسینی. ویرایش دوم. چاپ اول. تهران: هرمس.
- Ben-Menahem, Yemima (2006) *Conventionalism*. New York: Cambridge University Press.
- Bloor, David (1991) *Knowledge and Social Imagery* (Second). USA: The University of Chicago Press.
- Dilman, Ilham (2002) *Wittgenstein's Copernican Revolution, The Question of Linguistic Idealism*. New York: Palgrave Macmillan.
- Fogelin, Robert J. (1987) *Wittgenstein*. London and New York: Routledge.
- Gier, Nicholas F. (1981) *Wittgenstein and Phenomenology*. USA: State University of New York Press.
- Hanna, Joseph F. (2004) "The Scope and Limits of Scientific Objectivity". *Philosophy of Science*, 71(3): 339-361.
- Kant, Immanuel (1999) *Critique of Pure Reason*. (A. W. Wood & P. Guyer, trans.). USA: Cambridge University Press.
- Klein, Peter D. (1984) *Certainty: A Refutation of Scepticism*. USA: University of Minnesota Press.
- Musgrave, Alan (2016) "Metaphysics and Realism". in J. Shearmur & G. Stokes (eds.), (J. Shearmur & G. Stokes, eds.), *The Cambridge Companion to Popper* (pp. 208-229). New York: Cambridge University Press.
- Popper, Karl (1972) *Objective Knowledge, an Evolutionary Approach*. New York: Oxford University Press.
- Popper, Karl (2000) *In Search of a Better World*. London and New York: Routledge.
- Popper, Karl. (2005a) *Realism and The Aim of Science*. (W. W. Bartley, ed.). London and New York: Routledge.

- Popper, Karl. (2005b) *Unended Quest, an Intellectual Autobiography*. London and New York: Routledge.
- 0 Popper, Karl (2007) *All Life Is Problem Solving*. (P. Camiller, trans.). London and New York: Routledge
- 0 Popper, Karl (2013) *The Open Society and Its Enemies*. The United States and Canada: Princeton University Press.
- 0 Quine, Willard Van Orman (2013) *Word and Object*. (D. Follesdal, ed.). London: Cambridge, the MIT Press.
- 0 Stroll, Avrum (1994) *Moore and Wittgenstein on Certainty*. New York: Oxford University Press, Inc.
- 0 Van Peursen, C. A. (1959) "Edmund Husserl and Ludwig Wittgenstein". *Philosophy and Phenomenological Research*, (20): 181-197.
- 0 Williams, Bernard (1973) "Wittgenstein and Idealism". *Royal Institute of Philosophy Lectures*, 7: 76-95.
- 0 Wittgenstein, Ludwig (1969) *On Certainty*. (G. E. M. Anscombe & G. H. von Wright, eds., D. Paul & G. E. M. Anscombe, trans.). Britain: Basil Blackwell.
- 0 Wittgenstein, Ludwig (1998) *Remarks on the Foundations of Mathematics*. (G. H. von Wright, R. Rhees, & G. E. M. Anscombe, eds., G. E. M. Anscombe, trans.) (Third edition). Oxford: Basil Blackwell.
- 0 Wittgenstein, Ludwig (2007) *Zettel*. (G. E. Anscombe & G. von Wright, eds., G. E. Anscombe, trans.). Berkeley and Los Angeles, California: Basil Blackwell.